

Kántor Lajos

Konglomerát (Erdély)

Sebestyén szemináriumaiából

Utazások SzGSz-szel

„Csakhogy az a pont és pillanat csak egy másik pontnak és pillanatnak segítségével mérhető, észlelhető egyáltalán... Úgyhogy az öntudat – amit nem tudom, észrevettek-e a filozófusok – két ént tételez fel, s az ember sohasem tudja, hogy hát melyik: ő. Mert igaz, hogy az egyik a múltban van s a másik a jelenben; de ezt nem lehet észrevenni. Illetve észre lehet venni, de csak egy harmadik pontból... Nem kérdezhetem a harmadik pontból: melyik vagyok én; ugyanis énnek azt kell tartanom, amelyik jelen, de most már mind a kettő múlt... A két múlt közül miért mondhatnám inkább énnek azt, amelyik közelebb van hozzám?”

(Szabédi László)

„Az országút nemcsak abban különbözik a gyalogúttól, hogy gépkocsival utazunk rajta, hanem hogy csak egy vonal, amely két pontot köt össze. Az országútnak önmagában nincs értelme; értelme csak a két pontnak van, amelyeket összeköt. A gyalogút a tér dicsérete. Minden szakaszának önmagában is értelme van, és megállásra biztat bennünket.”

(Milan Kundera)

„...hiszen minden, csak nem felszínes havasi romantika, divatos nosztalgia vagy jó áron forgalmazható transzszilvanizmus. Mi a rejtély? – töröm a racionális fejemet, s eddig csak arra a felismerésre jutottam, hogy Erdély nélkül félig se lennék az az író, aki vagyok, Erdély viszont valami sokrétű jelenség, talán csak halálom után lehet teljesen szétfejtteni. Elég kemény feladat, ha nem kezdünk ködösen misztikázni.”

(Cs. Szabó László)

Csontokról a mozgólépcsőn

- Vannak csontjai?
- Tessék?
- Vannak csontjai?

Ez meg miféle örület? Sebestyén nem érti, ki szólította meg, honnan jön a hang. Jó ideje üldözik a hangok, de nem ilyen agresszíven szokták megszólítani. Most tulajdonképpen nem is hang jön, csak kép, képről a szöveg, ahogy halad fölfelé, a kijáratnak. Egyszerű Sandoz-reklám, reklámok a mozgólépcső két oldalán, a kalciumhiány pótlását sulykolják beléd. Egymást érik, most már a belső képernyőn is.

Csontok, csontok... Párhuzamosan a reklámmal, egy vers sorai motoszkálnak Sebestyénben, persze nem a sajátjai, egy barátja írta, a híres kolozsvári ortopédprofesszornak ajánlotta őket; a saját csontjait szólította meg, még abban az időben, amikor biztatta magát: „*hogy: előre! – vagy csak tovább!*” Azt is leírta, ami tulajdonképpen mindenkire érvényes, ha nem vesszük is tudomásul: „*Időm egyre kevesebb*”, viszont hozzátette: „*s ez nem keresztény misztika*”. Vajon hogyan reagálta le a dedikáció címzettje, jó emlékű dr. Fazakas János (valamikor Sebestyén is járt nála a klinikáján) a Sandoz-reklámot? Ó, dehogymost nem a Sandoz szól az aluljáróban, hanem Szisz verse.

*Csontok, csontjaim, csikorogtok,
amíg élek, amíg éltek.
S ha a halál késes angyalai
húsomból kiheréltek:
ti őriztek engem tovább,
évszázadoktól meggyötörten.
Tanúm leszél, ásványi váz.
Hogy nem hajlottam. Hogy csak törtem.*

Végül is miben segít a Sandoz? Hogy ne törjünk, hanem csak hajoljunk? Mit válaszolna erre Fazakas professzor? Vagy mai utódja, akinél Sebestyén épp mostanában járt? És mit ők hárman, ahogy kezdik befészkelni magukat Sebestyén agyába? Most már SzGSz, vagyis az idősebb és a fiatalabb Sz meg évtizedek óta vitafelük, főleg az idősebbik Sz-é, a híres szerkesztő, G? Sebestyén szerint még annyira sem fognák fel a mozgóbeli kérdést, mint ő. És mégis, mintha együtt válaszolnának, Szisszel.

– Csak csontjaink, csak csontjaink.

Már ha azok is el nem porladtak. Jóllehet mind a hárman fiatalabbak Sebestyénnél. Bizonyára valamennyien kalciumhiányban – de élnek. De élnek? Sebestyén László rögeszmésen ragaszkodik hozzá, hogy együtt kérdezze őket, hogy együtt válaszoljanak. Ők négyen együtt élnek. Négyen most már, a mozgólépcsőn haladó túlélővel, egyben-másban utóddal. Akinek ugyancsak elszámolnivalója van. Velük.

Mi az, hogy él? Nehéz erre válaszolni. Él a celeb, a világ ura. Él „a világ bajnoksága”, Dél-Afrikától Kolozsvárig. Élnek a labdarúgás hősei. Él a mikrofonba hangját beeresztő énekes, a vele dübörgő zenekar. Él a mindenütt jelen lévő politikus. A tévésztár. A celeb, mindenekelőtt.

És mi az, hogy celeb? SzGSz ezt még nem hallotta. (Ha le akarná fordítani a benne, Sebestyénben sajátosan élő hármast, többé-kevésbé pontosan így nevezné őket: Szabédi László, Gaál Gábor, Szilágyi Domokos, a 20. századi Erdélyből, a Kárpát-medencéből. Főképpen Szabédi, ő nem hagyja nyugton Sebestyént, már évtizedek óta. De a szerkesztőelőd GG és a fiatalon távozott Szisz sem (nem csak mint ellensúly). Ki ismeri még őket? Celebritások? Az ő, mármint SzGSz idejében (hármuk idejében) híres volt a költő, de akár a szerkesztő, a professzor, pláne ha akadémikus. Tévé? Internet? Csak nézi(k) Sebestyént. A sajtó, az más. Bulvár?

SzGSz-szel nem illik, nem kellene viccelni. Bár ifjabbik Sz értette a viccet. Tervezett közös szemináriumuk előtt Sebestyén mai kortárs költő (nem parlamentbe választott celeb) mondatából idéz, most olvasta egy hetilapban: „...a tömegnyilvánosság, ez a celebidióta látványhomály a művészi megnyilvánulások zömével nem tud mit kezdeni.”

Akkor hát menekülni kellene a látványhomályból. Távol a metró reklám- és embersűrűjétől, keresni egy helyet, ahol Sz, G és a náluk nemzedéknyivel fiatalabb Sz vitatkozhat, Sebestyén pedig kihallgathatja, illetve faggathatja őket. A két idősebb erősen hitt, fiatalon, a világmegváltó eszmékben, később is kereste a világmagyarázatot. Az ifjú Sz-nek a kételkedés maradt. A mesternek választott Sz, az előd, huszonévesen a század, a huszadik betegségről akart könyvet írni. De ő írta le a naplójában, hogy az igazság igen általános fogalom, s ha jól utánajársz, nem takar semmit; vagy nagyon is sok mindent takar, de csak úgy, mint a szekér ponyvája: olyan dolgokat, amik nem tartoznak együvé. Hát most erről kellene beszélni. Tőle olvasta Sebestyén azt is, hogy nem az eszet s a szívet kell magyarrá tenni, hanem az életet; lehet szép a magyar élet, és mindenki irigyelni fogja, nem gyűlölni. Létezhet ilyesmi? G egészen másokat gondolt. Legalábbis másként. Ő egész életében azt próbálta magyarázni, tanítani, hogy mindenütt előbújik a rosszul tanított múlt. És mint a valóságirodalom teoretikusa figyelmeztetett, ha úgy ítélte meg: mindennapjaink elköltőiesítve, elfabulázva ködlenek fel egy-egy lírai futamban. Ő a magyar életet, a kisebbségit különösen, internacionalista mértékkel mérte. De tudta: a kisebbségi élet nem teljesség, nem valódi és őseredeti egyetemesség; tartozéka volt egykor az egésznek, melyben, ha zavartalanabb egyéni vérkeringése volt is, rész és függelék jellege sosem volt eltagadható. Ifjú Sz már ebbe a nemteljességbe született bele.

Három helyzet. Együtt: SzGSz. Több, mint három név, három élet külön-külön.

Sebestyén úgy gondolja, a csontokat össze kell rakni. És azt, ami a csontoknál is fontosabb. Egy korszak. A múltunk.

A jelenünk?

Előszámlálás

Legyen a hosszúra tervezett utazásuk, szemináriumorosozatuk első állomása valahol Kismagyarban. Az 1014-es csúcsmagasság alatt. (Idősebb Sz még Krúdytól kölcsönözte a Kismagyar kifejezést.) A helyszín kellemesnek ígérkezik a maga elit, a résztvevőkhöz méltó, akadémikus jellegében. Nem teljes zártság, aszkétikus szigor – emberbarát feltételek. Pihenésre, konferenciákra egyaránt alkalmas épületek, őket parkerdő veszi körül. A fák nem celebek. Az őstermészet és az erdőtudomány szakemberei valahogy összebeszéltek.

Sz, G és Sz vitájának megkezdése előtt Sebestyén jónak látja szemrevételezni a terepet. Nem mindegy, hogyan kezdik a hosszúra tervezett időutazást. Beszámolóját az erdei (parki) séta eredményéről hangulati előkészítésnek szánja, és SzGSz elé tárja. Utóvégre ők együtt honosak a kelet-közép-európai tájban (noha főként az erdélyiben), fényképek is tanúskodnak erről. Itt viszont a tudomány is megtette a magáét. A keskeny, sétányul szolgáló ösvényeken szép lassan haladva kezdődhet a számbavétel.

A számok. Még nem évszámok. ...52, 63. És a fenyő oldalán egy nyíllal átlótt szív (aligha akadémikusé, inkább egy unokáé), már-már teljesen beszürkülve a kéregbe. Aztán a 90. De van 987-es is. Amikor Sebestyén fölfedezte, hogy itt a fák kivétel nélkül szigorúan számozottak, ám nem feltétlenül a számsor növekvő rendjében, keresni kezdett. Az ösvényt elhagyva, valahol az apró kövekkel kirakott, kerítés melletti részben a hatszázasokig jutott, majd meglátta azt a 987-est. Később ráakadt az ezren felüliekre, először az 1015-ösre. (Egytel nagyobb tehát, mint a közeli csúcsmagasság.) Akadnak kivételek. A fiatalabb fák, a láthatóan egész fiatalok, no és persze a csemeték nem viselnek számot a bőrukön. A bodzák, mogyoróbokrok, a vadrózsák (ágai – lásd: Tamási Áron) természetesen számozatlanok, ők nem versenyezhetnek a sokféle fenyővel, a vörös és cseretölggyel, az óriás ezüsthárssal. (Utóbbi otthonról, Kolozsvárról, udvarukról ismerős, Sebestyén a sajátjaként veszi számba.) Meg a berkenyék. A számozás a törzsen történik. Arborétumok törvénye? Járt Sebestyén egy másik arborétumban is, síkvidékiben, a nagy tó közelében, ott számozást nem látott – igaz, nem volt akadémiai környezet, inkább amolyan irodalmi, a főúri utódként. Ott csak úgy tenyészték, önmagukra bízva, tehát szabálytalanul (valamikor azonban kertészek gondjaira bízva) a magas kőrisek, a tiszafák, a vérszilva; és ahová annak idején, persze már nem arisztokrata, hanem az írói nyaraló világban többször is visszatért: az a szépségével hivalkodó, nem feledhető himalájai selyemfenyő.

Azért itt, a hegyek (otthonról nézve: dombok) oldalában található arborétum sem tökéletesen szabályos. A felső kerítéshez közel, az erdővel összeérve, a tenyészet összevisszaságában, ahol már alig lehet az „ősz avaron” (már megint az irodalom, irodalomtörténet), a lehullott ágak közt előrehaladni, a fák nincsenek megrendszabályozva. A számozók ide nem értek fel, vagy megunták a törvény érvényesítését. Itt a fenyők sem nyújtják előzékenyen világoszöld tenyerüket a sétálónak. Mókus, feketerígó mindenütt számolatlanul ugrál. Ebben semmi meglepő – ha a mókusok már a New York-i ENSZ-palota udvarán sem zavartatják magukat.

A számok, mármint az egymást sűrűn követők Sebestyénnek furcsamód a kisiskolás éveket juttatják eszébe. Fekete posztóra kivarrva kellett viselni az azonosító jelet, és akinek nem volt a karján, a kabátujján a rendszám, azt a szolgálátos tanárnak kötelessége volt hazaküldeni az iskola kapujából. A lázadókat akár többször is egy héten. A madárfütytyöt viszont már akkor sem tudták számozni. Öreg Sz és G biztos nem őríz ilyen emléket. Az még szabad világ volt? A fiatal aligha feledi a maga Szamos-parti iskolájából visszakisértő hülye előírásokat. Hiszen egészen az érettségiig elkísérték.

Ki hinné, hogy itt, a parkerdő közepén is akad olyan, aki képes volt valamenynyire mentesíteni magát a szabály alól? Egy fenyő. Sebestyén ráakad a 649-es faegyedre; az egyik épületfalhoz közel nőtt ki a földből (ifjúkorában majdnem ráépítették a házat?), s mivel nem volt más lehetősége, fogta magát, vett egy kanyart, 45 fokos szögben elhajolt, onnan emelkedett dúsán, látszólag egészségesen, egyenesen az égnék.

Megszámláltatott fák? Valahonnan visszacseng, ez is visszacseng; igen, Sebestyén ifjú kritikus korából, egy dráma címe. Ennél persze jóval korábbi volt a Megszámláltattál... És híjával találtattál... De most nem szaggattatol (újra) dara-

bokra? Kavarodik minden. Konglomerát. Ahogy idősebbik Sz írta, naplójában. Konglomerát Erdély. És az aránylag homogén lakosságú Kismagyar? Innen pedig csak egy lépés vissza, még visszább. Vissza Vörösmartyhoz.

Hazádnak rendületlenül. A nagy világon e kívül? És mit mondott a fejedelem, a tudós, a kalmár? Mit mond Sz-nek, G-nek és Sz-nek? SzGSz-nek? Akik nincsenek beszámozva...

Konglomerát. Vagyis kezdődjék a szeminárium.

Apokrif Vörösmarty

(Első szeminárium)

A tágas társalgó elterpeszkedő foteljei, az alacsony asztalra odarendelt whiskeys poharak teletöltve „finest”-nek mondott Ballantine’s-szal – kell ennél jobb környezet Vörösmarty mai újratárgyalásához? G és a szintén puritán Sz nyilván szívesebben választaná Kápolnásnyék, a vidéki múzeum, a régi udvarház abszolút csendjét; mégis: reálisabbnak mutatkozik ifjú Sz apokrifjéhez igazodni. Apokrif vagy palimpszeszt? A palimpszeszt olyan papirusz vagy pergamen, mondja az Idegen szavak szótára, amelyről az eredeti írást eltávolították, s helyébe újat írtak.

Egy vers és egy jegyzőkönyv. Utóbbit a két professzor, G és Sz hajdani egyetemi vitájáról készítették, ez nemrég eljutott Sebestyénhez, most ezt kellene tehát nyilvánosabbá tenni. A szűk szakma tud róla (talán), hogy G a diákoknak szánt jegyzetében foglalkozott Vörösmartyval is; most vele kellene párhuzamba állítani Sz állításait, aki G-t megcélzó éles kritikájában, ha nem is erre a fejezetre koncentrált, többször visszatért G Vörösmartyt érintő megjegyzéseire. Ez így elég bonyolult. És hogy még kacifántosabb legyen, és ha már amúgy is apokrif és palimpszeszt, Sebestyén is közbeszólna. Gyerekes gesztussal iskolai táblát kér (kitől?), hogy felírhasssa szintén majd fél századdal korábbi óravázlatát az epigrammáról. És minthogy megtalálta éppen az Sz egyetemi kurzusát őrző sárguló dossziéjában a didaktikai gyakorlathoz készült példáit, köztük Vörösmarty *Vashámoret*-ét, feljogosítva érzi magát beleszólni a professzorok vitájába, akár kezdeményezni is.

*Kard, eke, lánc készül a vasnak gazdag eréből;
Táplál, véd, büntet: hármasan őrzi a hont.
Kard s lánc kínszer lesz hódító s zsarnoki kézben,
csak használni tud a pór eke, ártani nem*

A tábla persze nem beszerezhető, honnan is lenne a parkerdőben; kard, lánc – modernebb változatban – bőviben van mindenfelé, eke is helyel-közzel. Franco tábornok már nincs, csak József Attila négysorosában (ez egy másik epigrammapéldája volt Sebestyénnek); Horváth Imrét viszont, aki ugyancsak kortárs, Sebestyénnel kölcsönösen becsülték egymást, lehet Vörösmartyhoz kapcsolni: a „kitartasz-e az utolsóig?” epigrammatikus kérdést miért ne értelmezhetnék a *Szózat* szellemében? G, amennyiben a magyar, és különösen a romániai magyar

sajtó- és irodalomtörténetben valamikor első helyen számon tartott GG-vel azonosítjuk, szigorú marxista korszakában a szociográfiát író kismagyar kortársait, Illyést, Veres Pétert, Féját éppen Vörösmartyval jellemezte. Sebestyén utánanézett, és megtalálta, már-már csodálkozva, az ide illő vallomások két mondatot: „»Előttünk egy nemzetnek sorsa áll« – mondják e népiek mintegy Vörösmartyval, s mindegyik szociográfiai mű mélyben búgó »férfimunka« pátosszal jelentkezik. Ez a hivatástudat az ő műsájuk és kiállításuk.” Szóval epigrammától a Szózatig és a szociográfiaiáig.

Hát akkor nincs is vita közöttünk?

Illyés Gyuláról, Veres Péterről aligha. A nemzet sorsa és a férfimunka értelmezését persze történelmileg kellene követni, és akkor az egyetértés nagy békéje mindjárt eltűnik. Sebestyén amúgy sem szeretné, ha a *treuga dei* látszatát keltené, ragaszkodni akar az irodalomtörténeti tényekhez, elnézést kérve előre is a kívülállót bizonyára untató szemináriumi részletezés miatt; megpróbálja előbb G-t rábírní, idézze fel régebbi írásaiból a Vörösmarty-utalásokat, már csak azért is, mert ezek más képet mutatnak, mint amilyen az internacionalista irodalmi vezérről élnek bennünk; aztán – hiszen szemináriumról van szó – jöjjön Sz gondosan kidolgozott értékelése Vörösmarty stílusáról, a nyelvi újdonságról. Csak ezek után térjenek vissza a hatvan éve történetekhez és az újabb korképhez, ahogy azt az ifjú Sz apokrifje Vörösmarty-nak tulajdonította. Bármilyen hihetetlen ugyanis, a kiindulás alapvetően közös, és túllendít az irodalomtörténeti szakszemináriumon: mind a hárman a Kismagyarnál előbbi állapotot személyes örökségként fogták fel, számukra Vörösmarty Mihály nem csupán egyike a klasszikusoknak. A megkerülhetetlen viszonyítási pont, mérce. Ellenkezés nincs, G-é a szó. Sorolja:

– 1922. december 27., recenzió Balázs Béla *Férfiének* című verskötetéről: A magyar irodalomban az effajta líraiság vérről rokon Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály lírai kedélyével.

– A százéves Vajda Jánosról, a *Keleti Újságban*, 1927 májusában: ...ennyire költő lévén és romantikus, az állandóan működő és kitörő vulkánok fajtájából. Nem olyan gazdag és széles pompázatú ugyan, mint Vörösmarty...

– Illyés Gyuláról, már a *Korunkban*, 1929-ben: S egy költő ismét, aki szeretnivaló: csupa öröm, hogy van, s hogy ilyen férfiasan beszél. (Mélyről és sötétben, mint Füst Milán, s oly nemesen, mint Vörösmarty.)

Idősebb Sz jólesően hallja Illyés dicséretét. Utóvégre I. Gy. volt az, aki leírta róla, az *Alkotó szegénység* szerzőjéről: „E költőnek nem maradt iskolás anyag irodalmi múltunk... Székely, de ezzel az első lírai gyűjteményével az egész ifjú magyar költészet igen értékes tagja lett.” (A szöveg 1940-es, a *Nyugatból*; Sz és I. Gy. kapcsolatát végig kellene gondolni, adja ki magának a feladatot Sebestyén, el egészen 1956 őszéig, talán Sz tragikus 1959-éig...) De G Vörösmartyja még tartogat meglepetéseket. Ezt Sebestyén kurkászta ki. Gondolná az ember, hogy 1923-ban, a rend és a gép városában járva, a szervezetség, a már-már embertelen méreteket öltő racionalizmust érvényesítő, a feltétlen engedelmességet követelő Berlinben épp Vörösmarty Mihályra asszociáltat G, az ellentétezés erejével? Pedig ez történt, így:

– Ekkor villan meg benned valami olyasmi, amit Vörösmarty az „emberméltóság sugará”-nak nevezett.

És egy kifejezetten irodalomtörténeti összevetés a következő évből, szintén G-től, a kolozsvári *Ellenzékből*:

– Közben Linzen túl és mindenütt megy az idő. Magyarországon már egy előtte ismeretlen generáció dalol. Az Auroráék, és főként Vörösmarty, akiből harsónákon át zengenek káprázatos újabb ébresztők. Batsányi még csak költőknek sem tartja őket. Vörösmartyt egyenesen bolondnak nevezi. Vörösmartyt, akinek szirtallamaiban az ő egykori lírái bujkálnak.

– Batsányi? – kapja fel a fejét ifjabbik Sz. Az ő Vörösmarty-apokrifjének a motója éppen a híres *Látó* első két sora...

Sebestyén türelemre inti nemzedéktársát, a szeminárium rendjének megtartása érdekében. Noha nem vagyunk Berlinben (és 1923-ban), haladjunk a kitűzött cél szerint. Vagyis most ifjú Sz és Sebestyén közös mestere, a tanárként is költő – költőként is tanár? – Sz következik. Valamikor mind a ketten hallgathatták a marianumi, azaz bolyais padokban, hogyan vázolta fel Sz a magyar irodalmi nyelv fejlődését, Vörösmarty megkülönböztetett szerepét. Sebestyénnek közben eszébe jut, hogy Sz huszonévesen írt naplójában már talált egy érdekes utalást, amelynek kifejtésével három évtizeddel később találkozhattak. Érdekes mondat, és pontosan a Petőfi Sándort annyira tisztelő Sz-től: Petőfi is tanult elődeitől; például, hogy Vörösmarty nélkül a Petőfi nyelve más volna, talán élvezhetetlen.

Hogy mit szól ehhez az Akadémia Kismagyarban? Komolyan kellene vennie Sz megállapítását, legalábbis abban a már kétségkívül tudományos megfogalmazásban, ahogy az egyetemi jegyzetben áll. Sebestyén a saját régi lejegyzését hitelesnek tudja, ezért meri idézni onnan, noha kissé töredékesen, a katedráról elhangzottak rögzítését. Kicsit száraz, de akadémikus.

– Berzsenyiné, Batsányinál a beszédhelyzet személytelen. Ez előfordul a köznapi érintkezésben is, de leggyakrabban a beszédhelyzet személyekhez fűződik. Az első nagy magyar költő, aki el tudja vetni a személytelen intonálást, az Vörösmarty. Ez abból következik, hogy költői nyelvének alapegysége a beszédalakzat. Vörösmarty konkrét beszédhelyzetet teremt, honfitársaihoz vagy egy hölgyhöz fordul. A realista költő magatartása ez. Nagyon elvont tartalmú költemény személyes jellegűvé válik. („Hová merült el szép szemed világa?” – *Haragszom rád* című verse; „Nagy szálla vagy szememben, kisleány”; „Fogytán van a napod, fogytán van szerencséd”; „Húzd rá cigány, megittad az árát”; „Mit csinálnak Magyarhonban? Esznek, isznak és dalolnak”; „Hová lépsz most, gondold meg oh, tudós”). Ezt a személyes hangvételt tanulta meg és vitte tovább Petőfi. A népköltészet tanulmányozása segítette Vörösmartyt a beszédalakzatok ilyen használatához (szembetűnő *A puszta csárda*). Bár már Csokonainál jelentkezett az ilyen hang (*Szegény Zsuzsi a táborozáskor*), a természetes, közvetlen lírai nyelv megeremlítője Vörösmarty. A lírai kép közvetlen teremtője *A puszta csárdában* még nem Vörösmarty, de realista lírájában ide jutott el: már maga a költő jelentkezik lírai hősként, a nemzet költőjeként szól. Nem véletlen, hogy Vörösmarty volt az első, aki költőként élt.

Sebestyén most látja, hogy előrefutottak, előbb ugyanis – pláne akadémiai környezetben – a romantikus Vörösmartyról kellett volna beszélni. Vagyis Petőfi előtt egy másik irodalomtörténeti, stílustörténeti rendet illetett volna felrajzolni. Sz előadása eligazít ebben:

– Vörösmartyt romantikus szemlélete állítja szembe Kazinczyval és Berzsenyivel, akitől pedig a legtöbbet tanult. Vörösmarty nyelvének fő jellemvonása romantikussága. Gondolatait nem képes beszédben írja le, hanem képekben fejezi ki. Képeit a mondából, történelemből, mindennapi életből és képzeletéből veszi. Képkötésében túlnyomó szerep jut képzeletének. A *Zalán futásának* tárgyát a nemzeti mondákból merítette. Azonban sem itt, sem a mítoszokban nem talált képeket, ezért ezeket neki magának kellett megteremteni. Ez nem jelenti azt, hogy antirealista költő. Az irodalmi művekkel szemben realista igényeket táplált, a nyelv természetességét védte. De maga sem mindig természetes (különösen prózájában). Kuthyról szóló bírálatában adja kulcsát romantikus nyelve megismerésének: a nyelv mesterségességét azzal magyarázza, hogy az írók nem ismerik eléggé a „házi és politikai” életet, tehát ez a mesterségesség szükségszerű volt. Vörösmarty korában megvolt a realizmus igénye, maga is a realizmus felé irányult (lírájában – a nagy versekben – meg is valósította).

És még egy részlet, az Akadémia kedvéért, az elődök tiszteletére.

– A *Zalán futása* nyelvével Horváth János foglalkozott: mondatai az átlagosnál terjedelmesebbek, sok a bővítmény, amelyek szétlóják a logikai kapcsolatokat, és közéjük minőségek és állapotok fluidumát öntik. A képet a valóságból az olvasó nem ismerheti, ezért van szükség a részletezésre. (Az *Iliászban* a részletező leírások középpontban állnak, a *Zalán futásában* az elhitetés is fontos.) Hitvilágot, környezetet teremt. A megrajzolt külső (középkori lovagi és antik keveréke) s a lélekrajz anakronisztikus.

Amit Sebestyén nagyon sajnál: nem kerül szó a jegyzetben a *Csongor és Tündér*ről. A *Szózat*, a *Gutenberg-albumba*, az *Emberek*, az *Előszó* természetesen fontos hivatkozási alap, tárháza a stilisztikai eszközöknek, kitér Sz a *Délszigetre*, sőt a *Dramaturgiai Lapokra* is. És nincs füle a boldogságkeresés tündéri játékára? Ha már korábban a „házi és politikai” életet említette, a hármas út vándorairól is lehetne szava; s ha nem a Fejedelemről meg a Kalmárról – bár a Tudós búcsúzó monológjáról.

S mért élhetetlen? vagy mért halhatatlan?

Mért élhetetlen, aki élni vágy,

S mikor nem az, mért halhatatlan akkor?

Élet- s halálban mért az a lehet,

Az élhet, halhat, mért van eltörölve?

S én nem kívántam, hogy legyek s vagyok!

Majd nem kívánnék halni s meghalok!

Ezen a ponton Sebestyén szívesen megszakítaná az amúgy is elnyúló szakmai szemináriumot Vörösmartyról, és rátérne G és Sz élhetetlenségére, halhatatlanságára. Egyezség szerint azonban még G jegyzetének Sz által történt bírálata következik, már amennyit fel lehet idézni azokból az órákból,

azokból az időkből (pontosan: 1952. január 16-ról). Később bizonyára többet is, más összefüggésben. A tudós költő, a költő-tudós teljes vértetében pár év múlva (az idézett irodalmi nyelvtörténeti kurzus előadójaként) megjelenő Sz itt mind az úgymond dicséretben, mind az elmarasztalásban más arcát mutatja. A politikai életet a vitában résztvevők bizony már nagyon ismerik. Bevezetőül köteles udvariasságként hangoztatja Sz, hogy G a polgári irodalomtörténet-írás megállapításaival vitába szállva, a magyar irodalom jelenségeit a marxizmus módszerével magyarázza, vagy hozzájárul azok marxista alapon történő tisztázásához, pártosan nyúl az anyag által felvetett fontosabb kérdésekhez. Utána viszont keményen kipakol:

– G elvtárs általában húzódozik ebben a jegyzetében az elméleti kérdésekkel való szembenézéstől. Ezzel összefügg az, hogy összemossa a határt a különböző jellegű ideológiai jelenségek közt. Nem ad kielégítő és világos képet a filozófiai, különösen esztétikai nézetek harcairól, valamint a történetírás és a történetiszemlélet fejlődéséről, holott ezek döntően befolyásolják a korszak eszmékben gazdag irodalmát, mely nagymértékben veszi anyagát éppen a történelemből (eposzok, drámák). Egyes írók értékelésében túlságosan nagy szerepet juttat polgári (vagy nemesi) irodalmároktól kommentár nélkül idézett értékeléseknek. Sőt ezekkel gyakran pótolja a kívánatos marxista értékelést. Sokszor világosan úgy idéz idealista fogalmazásokat, mint amelyekkel teljesen egyetért. – Általában hézagos a jegyzetben az irodalmi jelenségek esztétikai értékelése. E téren nem vonja le a sztálini nyelvtudományi munkák s az azok körül kibontakozott esztétikai viták tanulságait.

Sebestyén most hitetlenkedve néz maga elé. Az ő tanárát hallja vagy valaki egészen mást? Az tulajdonképpen már nem is érdekli, hogy G jegyzete pontosan mit tartalmazott, és Sz a konkrétumok példázásában miért választotta inkább Katona József életművét a Vörösmartyé helyett. Egy-egy mondat jut most Vörösmartyinak Sz-nél, például arról, hogy G téved, amikor azt állítja, hogy Shakespeare felé Vörösmarty fordítja először bírálataiban az írók és közönség figyelmét. Vagy: a jegyzet feladata az lett volna, hogy elhelyezze a *Bánk bánt* a maga korának jelenségei közé, s így megmagyarázza keletkezését, művészi sajátosságait, azokat a vonásait, amelyek miatt ma is értéknek tekintjük. Így világot deríthetett volna arra a sajátos jelenségre, hogy a romantikus Kisfaludy s főként Vörösmarty történelmi tragédiái miért múltak el az őket létrehozó alappal s a Katona *Bánk bánja* miért bizonyult keletkezése korát túlélőnek.

Ebben Sz-nek valószínűleg igaza van – de mit keresnek itt Sztálin úgynevezett nyelvtudományi munkái?

G talán tudta, tudja a választ, sejtethi, hogy Sz most neki valamiért visszafizet. Keményen, ideológiailag. Miért is? De csak ennyit mond, miközben feláll, és kimegy az ajtón:

– Figyelmeztetem Sz-t, vegye végre tudomásul, hogy én itt és most beszélek Katona Józsefről.

Vagyis visszaveszi a vezéri pozíciót.

A szeminárium ezzel tulajdonképpen véget is ér, noha ifjú Sz még nem is kapott szót. Pedig az ő verses apokrifje lehetett volna a keret, *A vén cigány* s a többiek áthozatala a 20. századvégbe.

*Legszebb szavad is tehetetlen!
Legvágyabb vágyad telhetetlen!
Szemétre való vén cigány!
Eljátszottad már, sokadmagaddal!*

Kinek szól ez a sok felkiáltójel? Kit szólít meg ez a mai válasz? Igaz, kb. három évtized választotta el az *Apokrif Vörösmarty-kézirat* 1850-ből gyászos keserűségét, leszámolását („*Európa látta, És fejet hajtott*”) egy lendületes, évszázaddal későbbi G-publicisztikától, Sebestyénnek mégis ez a G feltette kérdés jut eszébe: Volt-e valaha írónak érdemesebb élni?

– Kívánhatunk-e adakozóbb és az alkotó erőt kihívóbb emberi és történeti pilanatot? A mi irodalmunk mélyéről Vörösmarty „férfimunka” követelése cseng. Csöpp művelődésünknek, csöpp, de remek irodalmunknak ez a mély sugallat a múzsája. S erre a múzsára épp most és itt ne hallgatnánk? Épp most és itt vonzódnánk az individualista elszigetelődéshez, dolgozó népünk magára hagyásához?

Akkor talán, még 1946-ban, az idősebb Sz is így érezte, így értelmezte a férfi-munkát? Ennek utána kell nézni. A tanítványból lett ifjú költő Sz elemi iskoláit járta. Aztán kijárta az egyetemet, ahol Sz mellett (és előtt) G tanított, ugyanazon a tanszéken, meggyőződéses marxistaként. (Noha marxizmusát tanártársa megkérdőjelezte.) Az *Apokrif* szerzője messze került ettől a hangtól, mire ezekhez a sorokhoz elért:

*Ez örült sár, ez istenarcú lény –
ez a jelen. Talán jobb volt a múlt?
Hitted. Elmúlt. És mit hoz a jövő?
A megjósolt ünnepet a világon?
Ne áltasd magad. Ünnepelni nem
tud már ez az elfajzott faj – vagy csak úgy,
ha belepusztul. Pusztulj hát vele!*

Sebestyén összegez: Nahát, ez, szerencsére, mégsem egy marxista szeminárium záróakkordja. De merre vezethet innen az út? Hármás út... A Konglomerátban.

Lázár utca

(Második szeminárium)

– Tehát nem áll az, hogy fuss azt jelenti: jön egy autó; hanem (kultúrember vadulása) az, hogy jön az autó azt jelenti, fuss. Értjük a differenciát? Az, hogy jön egy autó, éppoly közvetlen szemlélet ebben az esetben, mint ama magas tornyos ház, ami áll. Nem lehetetlen, hogy az igazi szintetikus ítélet, aminek sejtem erkölcsi mivoltát, éppen az: fuss! És a hasonló ítéleteket kell kutatni, amik eleddig

kívül állottak a logika keretein. Nem tudom, honnan veszi Kant azt a magyarázatot ehhez az esethez, hogy az okságot mi belemagyarázzuk a dolgokba. A dolgokban magukban van az okság...

Vörösmarty után most még Kant is. Mi lesz ebből?

– Valami kozmikus összefüggés volt Émile, az autó és én közöttem, ami vissza-
utal valami egészen primitív emberi életformára. Az ilyen közvetlen és erőteljes
veszedelem jelzése még artikulálatlan, hasonlítható joggal a kotló kotyogásához,
amivel a csirkéit maga alá hívja, mihelyt jön a héja. (Kíváncsi vagyok, vajon nem
veszedelem-e a héja, hanem csak a kotló megismerőképessége adja hozzá a héja
fogalmához a veszedelem transzcendentális fogalmát. Az állati sorban valóban
oly transzcendentális fogalomnak sokkal megfelelőbb a veszedelem, mint az
okság.) De továbbmegyek, és hasonlítom azt a jelzést sok egyébhez, mint például
a gyermek sírása, amikor megéhezik, és az anyamell ízlelése. De mit csúfolko-
dom (mert ezt gúnyos formára kell átírnom), mondják, hiszen Kant maga is azt
mondotta, hogy a tapasztalatra szüksége van a megismerésnek. A tapasztalat
megelőzi a tiszta ész munkáját.

Amikor jövődőlő költő és professzor Sz így elmélkedett, a városközponttól
távoli Lázár utcában (amely ma a kezdeteket dokumentálja) még hóstati szeke-
rek jártak. Az ő kis családi házukban pedig akkoriban már nemigen hallatszott
gyereksírás. A hat gyerek túl volt ezen a síró időszakon. És hogy a kotló hívhat-
ta-e a csirkéit? Sebestyén sok évtizedes emlékei szerint gondosan ápolt virágok
húzódttak meg a kerítés mellett. Az idős mama pedig feszesen ült egy nagy
karosszékben.

Sz korán behozta a zárt portára Kantot. Nem azzal a könnyedséggel, ahogy
a fiatal G – aki bizonyára sosem járt a Lázár utcai otthonban – aposztrofálta a
német mestert. Igaz, ő egy „csöpp füzethez” kapcsolta kommentárját, a „kolozsi
méretű” nagy kritika előtti korból.

– A *szellemlátó* sorainak gondolatköntöse alig mondható súlyosnak, és semmi
esetre sem a Kritikák érczubbonyai mögött lobog a gondolat lelke. Könnyű
königsbergi posztót öltött magára. Ez a posztó mindenekelőtt tartós, sűrűn
átvarrott, ám a szövése könnyed. A gondolat ötleti fénye a nap elé emeli, s akkor
látszik, hogy tisztán csillog át rajta a fölvetett kérdés. Ebben a kanti szövegben
hiányzik a vonatkozó mellékmondatok ama verhetetlen és főmondatokká tornyo-
suló falanxa: nem dogmatikus mondat, hanem szkeptikus. Levegőjük nyár délutá-
ni angliai ég, éles körvonalak, tiszta mezők, ahol a gondolat atletizál, és pontosan
méri a teljesítmény fokát, s azonkívül voltaire-i is – nem annyira szellemben, mint
inkább az ész működésében s a gondolat siklató játékaiban a megoldás körül.
A kanti stílus legénykora ez a szöveg, kirándulás a königsbergi mezőkre...

Sebestyén méricskéli a kétfajta mondatfűzést. Mintha Sz készülne filozófus-
nak, és G a maga tetszetős publicisztikai szövegezésével költőnek. A gondolat
atletizál... Hol fordult meg a pálya? A kolozsvári Erzsébet út magasságából
ugyanis aligha tulajdonítanánk G-nek ezt a könnyedséget, lírába oldott korai filo-
zófiatörténetet. Sz-től nem maradt később sem idegen az akár önmagával vitázó
dialektika, de például a szabédi Nagyréten vitathatatlanul átlendült poézisbe,
nem akármilyenbe.

A Lázár utca most mindkét irányt őrzi. És persze ifjú Sz-nek a könyveit is – a hozzájuk harmadikként csatlakoztatott hősiünnéit. Azokat a könyveket is, amelyek prof Sz és G még nem olvasott; az a város sem létezett még, ahonnan a rendhagyó tanítvány hozta a versekben életre kelő híreket. A toronyházak, a troli-buszok világából. Ahol hallatszott Eliot, és azért hallatszott az is, hogy harangoznak Monostoron. Az életművek mondatokba, gondolatmenetekbe, folyamatos kommunikációba, könyvtárba sűrűsödtek.

– Küszöböld ki az időt, ezt a tiszta észí találmányt, és akkor kapsz egyidejű ellentmondó ítéletet. Helyettesítsd az einsteini időt ide, és kapsz egyidejű, helyesebben: szimultán ellentétes ítéletet. – És: mit jelent a múlt idő bevezetése? Vizsgálódó.

Hallgatva tanárát, Sebestyén kijelölt feladatként veszi tudomásul: az einsteini vagy most már Sz-i időértelmezést, gondolkodást az irányokról folytatni kell, SzGSz végül is együtt utasítja erre.

Apropó, még mindig Émile és az autó esete:

– Sohasem azt mondtam meg Émile-nek, hogy honnan jön az autó, hanem azt, hogy merre fusson. Az első irányjelzés természetesen az lehetett, hogy maga felé invitált. A kotló hangjelzésére a csirkék hozzászaladnak. Idegen, ellenséges faj hangja ellentétes irányt jelöl meg. A szelídítés jele, amikor ezt az irányt megváltoztatjuk. A kutya szelídségének legbiztosabb jele, hogy szavadra hozzád megy. Vad, mondják a gyerekekre, amelyik elfut. Jele, hogy az ember sohasem volt nagy barátja az embernek. Különböző irányokkal különböző jeleket kötsz. A beszéd akkor születik meg, amikor balra futást indukálók abban, szándékosan, akinek érdeke a jobbra futásban állana. Teszem, akit egy robogó vonat kerekei alá parancsolok. Miért?

Ez itt Sz hangja, az idősebbiké, de még huszonkét éves korából. Balra futás, jobbra futás. Beszéd. Vonat. Döbbenetes előrejelzések. Akár ha a (másik) fiatal, nem a Lázár utcai, hanem a kányafői Sz-re gondol Sebestyén. Az *Apokrif Vörösmarty-kézirat* szerzőjére.

És hogyan lehet ehhez G kommunikációját viszonyítani?

De még Sz naplójában, két évvel későbből, egy másik bejegyzés, amely tudatja: irodalmi műfaja a fordítva írt napló. Nem a megtörtént események, hanem a megtörténendő események kerülnek bele abba a naplóba. A megtörtént események őt nem érdeklik, mert nem kedve szerint történtek meg.

Szóval a Lázár utcai ház. A napló, amely önálló életre ébred. A levelek. (Majd G levelei is, Sz-hez.) A szereplők. A nagyon értelmes gyermek Sz, aki gondolkozásban igen korán teljes önállóságot vívott ki magának – tetteben annál kevésbé. Az apa, aki otthoni tenyérnyi kertjében kertészkedett, jó minőségű gyümölcsfákat ültetett, fúrt-faragott, találmányokon törte a fejét – és filozófusokat olvasott. Olvasmányai, vitái belevonta a fiát. A kolozsvári unitárius kollégium harmadik osztályában megszakadt (apai) tanulás vég nélkül folytatódott. És legidősebb Sz nem spórolt a tanácsokkal fiának. Gyakorlatiokban sem.

A tizenhét éves fiút szólítja meg a levél, történetesen Ányosbányán, a Radnai-havasokban, ahová fizikailag erősödni és (adminisztrációs munkával) némi pénzt keresni küldik a gyereket.

– Reméljük, hogy a való világnak elevebben megnyilvánuló jelenségeit igyekezni fogsz a hasznos számára elraktározni, a nyomban élvezhető pedig megemészteni. A táplálkozást, ami úgyis szűk keretek közt mozoghat, ne vond meg magadtól. Egy pohárka köményes sligovic reggelenként nem fog megártani, több igen. Bátyád most farag néhány újságcikket az *Ellenzékből*, ide csatoljuk. Tompa László versét is. Írd össze, amit hallasz. A balladákat is. Hasznát veheted. Tanulmányozd a népet a hely színén, de ne a torz külsőt, mit az élet sivársága elferdített, hanem igyekezz megnyerni a bizalmát előbb, s csak azután mutatja meg magát a valóságnak megközelítően.

A levelek szerint az egész család figyel Sz-re. Sebestyén ennek kései, személyesen megélt dokumentumait is elmesélhetné; a koraiak közül egy, a bátyé, szintén Ányosbányához kapcsolódik.

– Hát csak azt mondom, hogy igyekezz jól megtanulni románul. Különben örvendek, hogy oly társadalmi embereket kaptál, akik meghallgatnak, és megértő lélekkel vitatkoznak veled. Édesapánk már tízszer is elemlegette: egy nap az egész társalgást ő vezette.

Mintha a kis Jézusról beszélnének.

És egy híres, korántsem dicső jelenet, erről Sz számol be az otthoniaknak.

– E vidék népe a legtökéletlenebb. Nemrégén kissé megtévedtem a hegyek között. Kérem egy arra járó embertől: mely út vezet innen Ányosbányára? Nu'nteleg – feleli. Domnule, folytatom, cum pot mere la Arieș? – Nu pricep românește, feleli ismét. Sind sie Deutsch? Csak bámul. Are you English or what? Kisült, hogy szegény feje felemás. Magyar volna, csak hogy nem tud se magyarul, se románul. Most már gondoljátok el, hogy töltöm az időmet ilyen emberek között.

Ugyanebben az évben, két-három hónap múlva választják Sz-t a kollégiumi önképzőkör elnökévé. Sebestyén úgy véli, ezt is idézni kell. Ahogy a Kollégium diákja a szép, a jó, az igazi nevében kezdi a székfoglalót:

– Kell – mond Kant hidegen –, s tedd, mert kell!

Majd Kazinczy, Széchenyi nevével, nevében folytatja az önképzőköri elnök, a baráti levelekkel, a Vaskapuval, a Magyar Tudományos Akadémiával, a Kaszinóval.

– Az élénk szociális érzés aztán belenyúlt az emberek életébe, egy kissé felforgatta és elevebbé, idegesebbé tette. A haladás iránya azért még nem változott, a legfőbb célok ma is azok, melyekre már ezer esztendővel ezelőtt is áhítatosan néztek a bölcsek. A szép, a jó és az igaz. Szívből jövő emberi cselekvés nem fakadhat a kényszerítés nyomán, csak a belátás teremtheti meg, ha tudniillik a mi lelkünkben ép a cselekvésindító eszme. A jó tettek való hajlandóság az a tűz, melyet a mitológia szerint a kelta Prométheusz istenektől lopott sárból gyúrt emberbe, s így alkotott belőle lelkes lényt.

A léleknevelő diákszöveg hosszú oldalakon folytatódik, fegyelmezett írással, az ifjúság és az iskola szokásos kettősétől jutva el az önképzőkörhöz, a bevett gyakorlatnál, a felolvasásoknál fontosabbnak minősítve a diáktársak részéről elhangzó kritikát.

Már ilyen fiatalon?

– A múlt években a szerepszámoknak volt nagyobb fontosságuk; eszerint határozódott meg valamelyik év nívója. Véleményem szerint ez tévedés, mert ilyesmiről pl. a múzeumegyesület előadásainál lehet szó, melynek célja csupán az ismeretnyújtás. Nekünk ellenben többoldalú szándékaink vannak. Magam tehát az hiszem, hogy általánosságban nívósnak tarthatjuk azt az évet, melynek folyamán szép, tartalmas és lehetőség szerint célzatos, tudatos bírálatok hangzottak el. Hiszen a bírálatnak nem csupán az a célja, hogy a szerzőt kioktassa hibái felől, hanem hogy az egész hallgatóságban értékes gondolatokat és új szempontokat ébresszen. Tapasztalatom alapján állítom különben, hogy a bírálatokból többet lehet tanulni, mint magából a felolvasott értekezésből...

Sz előadása, ahogy a Lázár utcában megőrzött dokumentum mutatja, ünnepléses, fennkölt mondatokkal zárul. Az elvárás és a belső indíték bizonyára nem vezetett (még) konfliktushoz, mint a későbbi évtizedekben annyiszor.

– A mi célunk szent: oly felvértezettséget szerezni itt az életben megharcolandó küzdelmekre, melyekkel biztos győzelemre vezethetjük szent eszméinket, a jót, a szépet s igazat, amelyekhez a mostani nehéz időben kétszeres erővel tapad a jelző: a magyar jót, a magyar szépet, a magyar igazat. Erre senkit sem kényszerítünk, de hiszem, hogy nem is kell, mert Prométheusz a ti lelketekbe is beleopta a szent tüzet, mely önként tette buzdít.

Ez az 1924. október 14. nem elhatározó dátum Sz életében, csak epizód, véli Sebestyén, újraolvasva az önképzőkori székfoglalót. A magyar jóra, szépre, igazra pedig nemsokára következik a román valóság, majd a francia tapasztalat. Sz érettségje és az egyetem.

– 1925-ben szereztem meg a baccalaureatusi fokozatot az ebben az évben életbe lépett hírhedt Anghelescu-féle törvény alapján. Az unitárius gimnázium akkori nyolcadik osztályosai harmincan voltunk; a tavaszi vizsgaszesszió huszonkilencen buktunk meg. Gonosz, rosszindulatú volt a törvény, s frivol, cinikus a végrehajtása. Mindenki azzal vigasztalt bennünket, hogy Anghelescu áldozatai vagyunk, nemzeti hősök. Hősök nem, de valóban áldozatok voltunk.

Aztán Strasbourg. Ahová Sz nem diplomáciai küldetésbe mehetett, mint a maiak, az Európai Parlamentbe, vagy legalább irodistaként, hanem egyházi segédlettel, francia ösztöndíjjal, a protestáns teológiai karra, de beiratkozhatott az irodalomtudományira is.

– Azt hittem, francia környezetbe kerülök, ebben azonban csalódtam. Együtt laktam a protestáns teológiai kar hallgatóival, csehekkkel, lengyelekkel, románokkal, magyarokkal, de volt ott szlovák, hollandus, angol, emigráns orosz, még birodalmi német is. A hallgatók közt viszonylagos többségben az elzásziak voltak, akik egyrészt nagyon csúnyán beszéltek franciául, másrészt nem is igen beszéltek másképp, mint hazai német dialektusban. Volt ugyan egynéhány francia is köztük, akiket politikai megfontolásból irányítottak Montpellier-ből Strasbourgba, ezek azonban rendkívül zárkózottan viselkedtek velünk szemben, s jóformán kizárólag a csehekkel barátkoztak.

Ugyanerről a mozzanatról, azon frissiben – még nincs tizenkilenc éves – írja haza, a szüleinek:

– Most már tisztán látom, mennyire francia kegyekben vannak a románok, és mi viszont milyen mostohák vagyunk. Tudom, hogy mért nem állanak velünk szóba a franciák. Igaz, hogy igen-igen barbároknak tartanak bennünket. Annyi baj legyen. Majd másképpen beszélnek, ha én megindítom a francia nyelvű magyar propagandát. Érdekes azonban, hogy helyzetünkben jelentőségtelennek zsurgorodik otthonról formált tervem, Petőfi franciára plántálása.

Sz-ben itt tudatosul, egy ösztöndíjkérés nyomán, hogy ő nem „valódi román”. Maga a történet korántsem érdektelen, Sebestyén újabb tapasztalatokkal egészíthetné ki Sz önéletrajzi leírását. Vajon az EU-ban megértik ezt? A tartózkodást?

– Én a Franciaországban tanuló romániai egyetemi hallgatók egyesületébe korábban azért nem akartam belépni, mert úgy véltem, hogy az a román nemzetiségű hallgatók egyesülete. Akkoriban éppen román barátaim érveltek azzal, hogy igenis beléphetek nyugodtam, mert hiszen a nationalité szó állampolgárságot jelent. Megjegyzem, annak is megvolt az oka, hogy be akartak vinni az egyesületbe. Vezetőségi választás előtt állottak, s az egyik párt – a Bucuréké – velünk akarta növelni szavazói számát. Ez alkalommal tudtam meg Bucurtól, hogy semmiképpen sem szabad az ellenpárt listavezetőjére szavaznom, hiszen az meglopta a liftet. Elképedésemre megmagyarázta, hogy rajtakapták, amint a lyukas francia aprópénzt cérnára fűzve dobta be az önműködő lift megfelelő nyílásába, s a cérnára fűzött pénzdarabot a lift megindulásakor visszarántotta. Én erre a lázasan korteskedő Bucurnak csendesesen annyit mondtam: most már az ellenpárt listavezetőjéről tudom, hogy meglopta a liftet; ha nem mondtad volna, nem tudnám. De ki tudja, mit tud az ellenpárt a te pártod listavezetőjéről? Légy szíves, mondd meg, hogy mondják románul azt, hogy tartózkodom a szavazástól. Ösztöndíjat pedig tőlük nem kaptam.

Most szembesíteni kellene Sz-nek ezeket az élményeit azokkal, amelyeket G élt meg fiatalon, csak hogy azokat Sebestyén kellőképpen nem ismeri. G-t mi segítette az internacionalizmushoz? Merthogy Sz-t mi távolította, azt most már – és a további életút ismeretében – Sebestyén tudni véli. Persze semmi és senki nem csupán „grafikusan”, azaz fekete-fehérben ábrázolható, ez már a Vörösmarty-szemináriumon, Kismagyarban kiderült. És jönnek az új szemináriumok. De valóban: milyen volt G gyermek- és ifjúkora?

Sebestyénnek szerencsére eszébe jut, hogy több évtizeddel ezelőtt kapott egy könyvet, „szigorú szeme elé” ajánlotta a szerző. G filozófusi és szerkesztői életművének évtizedeken át zajló apoteózisa Sebestyén emlékeiből már-már kitörölte azokat a fejezetrészeket, ahonnan legalább közvetett információkat találhatott a „korunkos” G előéletéről. Így azt is csak most fedezi fel, hogy nem véletlenül kerültek elő a Vörösmarty-szemináriumon, az 1014-es csúcs alatt a nagy romantikusra történő utalások G cikkeiből. A *Délszigetről* írt pesti, terjedelmes diákdolgozat kihagyhatatlan hivatkozási alap lett volna, sőt egy lábjegyzetből következethető, hogy G-nek volt korábbi Vörösmarty-dolgozata is. De hát az a legújabb (apokrif) szeminárium lezárult, G pályakezdő irodalomtörténeti-filozófiai közéletésének megismétlése nélkül. A kérdés viszont érvényes: mi segítette G-t felnőttkori internacionalizmusához, mit hozott magával gyermek- és ifjúkorából?

A szomorú, nyomasztó emlékek ősokaként az első évek anyanélkülisége és az apa állandósult hiánya nevezhető meg. (Szöges ellentétben Sz gyermekkorával.) A „törvényesség” hiánya G-t elkísérte az iskolába, ami nem enyhült vidékről a pesti osztályba kerülve, már anyja közelében élve. Az egyetem, neves tanárokkal a bölcsészeti karon, a többéves frontszolgálat hozták a fordulatot, a világnézeti öntudatosodást, a tanácsköztársasági szerepvállalás pedig az egész életutat döntően meghatározta, bécsi emigrációval – és a véglegessé váló kolozsvári folytatással. A válságok főként az emigrációs időben törtek elő, akkoriból való ez a vallomás is, amelyet Sebestyén most örömmel mutatgat fel G-vel.

– Az én gondolkodásom tartalmait megszabja a magyar nyelv szókincse, fogalmainak sajátos tartalma. Az, ami az én eszembe jut, azt determinálja a magyar nyelv, a magyar fogalmak szimbolikus hatású és szuggesztivitású képzetei. Beszélék más nyelven is. De az nem az igazi, abban nincs csoda számomra, csak értem, de nem szólalnak bennem annak az évszázadai, tájai, atmoszférája, pogány istenei, primitív kultúrája. Az csak civilizáció bennem, és nem kultúra. Ez csak képzés bennem, és nem teremtés. Az elhatárolás bennem, és nem határtalanság... ez csak szűk kör bennem, és nem egyetemesség. Holott én egyetemes és általános akarok lenni.

Ez az, amit G-ről szólva nem szoktak emlegetni. Így legalábbis nem. A magyar fogalmak birtokában, továbbépítésében, az egyetemesség felé. De hát nem erről szól ifjú Sz is?

SzGSz tehát, hol legyőzve, hol legyőzve az időt.

Kavarognak újra a nyilatkozatok. Nem a nyilvánosságnak szánták őket. A szoba négy fala közt, a tiszta papírnak megvallottak, nem számítva az utókori olvasatra.

Sz ifjúkori naplójából (közel egy évszázada):

– Én csak a magyarság egy gyönyörű lendülését akarom, s ezt meg is csináljuk.

– A világot akarom tudni, a dolgok lényegét. A múltat tudni akarom. Pontosan. De furcsa. Ez a múlt, mégis, emberek.

– A tradíciókhoz ragaszkodni a legszebb dolog a világon. De aki újat nem tud, avagy nem akar, az halálra szánt. A nemzetnek kell belső ereje hogy legyen nagy átalakulásokban.

– Bolyai nagy ember volt, tehát a magyar kivette részét a kultúrmunkából. Csudálom, csudálják, hogy a magyart miért nem dicsérik. A vallásszabadság országa Erdély. A magyarok megelőzték Európát! Miért nem tömjéneznak bennünket a felvilágosodás hívei? S nem vesszük észre, hogy a hollandiai vallásszabadság 1700 körül jelentett valamit Európának, oda menekültek a jansenisták, oda Spinoza, ott jelentek meg a felvilágosodás könyvei, a magyar Erdély csak a lengyel antitrinitáriusokat fogadta kebelére, s a lengyelek tudnak is rólunk. Hatásaiban van a ténynek fontossága, s ezt hamar elfelejtik a magyarok... Az igazságot kutatjuk és védekezünk – hogy például a magyarok nem voltak éppen ördögök, amikor bejöttek. Szinte az egyetlen nemzet vagyunk, akiknek ősei jelentéktelenek, tehát semmi fontossága nincs, hogy ázsiaiak vagyunk vagy sem. Ellenpélda: az oláhok nem keresték, hanem megkapták Trajánt, hencegnek vele, s ez nekik fontos is, mert ez jelenti Európát és a többi, a francia szimpátiát.

– Most nagyon jól érzem magam. Hazajöttem. Gondolom, füttyölhettem is, mert néhányan nagyon csudálkozva néztek meg. Nem bántam. A fejemet lehajtottam, hogy beférjek a szobám ajtaján, de aztán nevetve egyenesedtem ki kicsiny szobámban. Ajtó, alacsony ajtó megszűntél bosszantani. Deszkaszékek, X-lábú asztal, derék bútorok. Tudom is én, miért bántott ez ideig gyalult voltotok?

– Nem tudom, mit gondolnak, mit tudnak. Például mit tudnak rólam?

És mit gondolnak, mit tudnak ifjabbik Sz-ról, SzGSz legfiatalabb tagjáról? Sebestyén mostanában egyre többször teszi fel a kérdést. Nagy versének az első sorát? Vagy azt sem? Türelem türelem türelem türelem türelem türelem. Türelem hatszor. És hogy a próféta tudta a szót, az Igét? De: Őriztem az Igét s az Ige bennem a halált. Füttyörészve, boldogan hazatérve őt kevesen, kevésszer láthatták. Egyedem-begyedem-tengertánc. Hajdú sógor, mit kívánsz? Színvonalas legyen a vers, európai; és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktisi – meg csíkszentjehovai is. Három urambáty könnyeivel sózta a megrevesedett tősgyökeret.

Parkerdő, Akadémia, Kismagyar. Lázár utca. És konglomerát. Erdély.

Milyen lehetett Sz és Sz első találkozósa? És ifjú Sz-e az öreg G-vel? A sosem volt találkozás?

A Lázár utcai ház és udvar másokat, a mások találkozásait őrzi. Jékely Zoltánét Sz-szel. Erdély vagy Kismagyar? A festő Nagy Albertét a Székely (Szabédi) család egészével, a testvérekkel. Fontosakat. Olaszország, Budapest, Kolozsvár. A Termés körét. De ez későbbi történet. Az előzmények egyike a Pestről a Lázár utca 30.-ba érkezett levél:

– Zoli barátommal, akinek újabb műveit a legnagyobb lelkesedéssel ajánlom a figyelmedbe, sétálgatva s szidva ezt a nyomorúságos magyar irodalmi közéletet, a konjunktúra-vadászatot, ál-miszticizmust, hozzád, mint a nemes ráció és misztikamentes finom lélektan oly ritka képviselőjéhez, folyamodtunk jelképesen szellemi segítségért, Szenczeivel együtt téged emlegetve méltónak a fiatal írók oly sokak által méltatlanul bitorolt koszorújára. Nagy szeretettel és együttérzéssel gondoltunk Rád, elolvastuk a *Rovásírást* és az *Alkotó szegénységet*, komolyan belelkesültünk és megfogadtuk, hogy ha te is hajlandó vagy, ligát alkotunk az igazi szellemi szabadság védelmére. Szenczeit is meghíva belé... Rengeteget vizsgálattuk, ki felel meg ideáljainknak a fiatalok közül; jómagam eddigi kísérleteimből, társulásaimból keservesen kiábrándultam, s minden misztika helyett sokkal inkább közeledek, mint valaha a Te átlátszóságodhoz, kristályosságodhoz és a Szenczei logizmusához és görögségéhez; s rajtatok kívül a nagy dzsungelben senkit sem találtam, aki a rouge et noir harcában a mi rouge nézetünk szerint méltó volna az írói rangra. Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Szemlér, Dsida, Kiss Jenő, még talán itt látunk valamit.

A levél aláírója (1934 szeptemberében) a még csak húszéves egyetemista, jövődó történész, Makkai László, Makkai Sándor volt erdélyi püspök-író fia. Sétalótársa a nála egy évvel idősebb Jékely Zoltán.

Mit tesz ekkoriban G? Már szerkeszt, javában szerkeszt (még távol az elegáns Erzsébet út villalakásától); már alakul az életmű, a *Korunk*, ugyancsak misztikamentesen. Vagy egy egy másfajta misztikát (is) szolgálva? Konglomerát Erdély.

Ó, Trenszi, Trenszi – via Washington

(Harmadik szeminárium)

A Fehér Ház előtt állt Sebestyén, hosszú sor végén, feleségével. Beszélgettek. Előttük középkorú férfi, feltehetőleg ugyancsak a feleségével vagy élettársával. Ők is beszélgettek. Talán spanyolul. Sebestyének észrevették, hogy róluk beszélnek, furcsállkodva. És aztán hátra is fordultak, angolul szólítva meg a magyarul beszélőket.

– Ne haragudjanak, hová valók? Milyen nyelven beszélnek?

Sebestyén kicsit gondolkodott, aztán magabiztosan rávágta:

– Transzszilvániából. Magyarul beszélünk.

A spanyolok (?) értették az Amerikában elfogadható angolsággal hangzó választ. De mégsem. Nem akartak teljes bizonytalanságban maradni, folytatták a kérdezősködést.

– Hol van az a Transzszilvánia?

– Európában, Magyarország és Románia között.

Az angol beszélgetés a két pár között itt végleg megszakadt, ki-ki maradt a maga kételyeivel. Ha Sebestyénnek eszébe jutott volna egyik fiatal költő barátjának a verse (amelyet ő közölt nemrég a lapjában), és Jack Cole dalaiból az Ó Trenszi Trenszi kezdetűt idézni tudta volna, ráadásul angolul (minthogy készült ebből a versből fordítás, Mary Mac-Calbotnak köszönhetően, egy antológia élére) – szóval ha ott, az elnöki rezidenciát látogató hőségben ennyire slágfertig tudott volna lenni: a meglepetésre fölteszi a koronát. Akár már az első szakasszal.

*Oh Transy Transy Transy
In Transylvania only
I long all in vain to be
I wouldn't be a wreck then
Or such a morose psycho
In the crypt's deadly revel
A life of horror would do
With amiable monsters
So greatly terrifying
Brave bats crease everyone up
Oh much resounding clapping
Oh Transy Transy Transy
That would be such a happy
Bolshoi Big Hot-cha-cha
Long live oh live forever
Tovarisch Drakula*

Igaz, hogy KAF versének angolul is nagy sikere volt a szerkesztőségben, a magát idegen nyelvi környezetben is kitűnően feltaláló színész előadásában,

a fergeteges tapsot abszolút megérdemelte – eredetiben mégis hitelesebben szól a szöveg:

*Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Csak Trensziilvéniába
Vágyom ki én hiába
Sosem volnék lerobbant
Idegbeteg mogorva
Haláli kriptabálban
Élnék boldog horrorba
Jótét szörnyek között hol
Sok vérfagyasztó hapsi
Hős bőregér bolondoz
Ó harsány tipsitapsi
Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Az volna ám a heppi
Balsoj Big Hekula
Éljen sokáig éljen
Továris Dracula*

A spanyol amerikai (?) pár ebből csak a Drakulát értette volna, valószínűleg, a következő versszakból meg Hollywoodot, a többi a heppinek mondott Balsoj Big Hekulával, a középkori csontzenével, romokkal, a haknival társított rémfilmmel („Ó nyelveket kitépni”) maradt volna nekünk történelmi értelmezésre. A két évtizedes, a Fehér Házzal örökre összekapcsolódott emlék és Jack Cole dalának e mostani felidézése ifjú Sz-t hívja elő Sebestyén asszociatív agyából. Ő, a „tősgyökeres” és kozmopolita csujogatókat (idősebb Sz bárői csujogatókat románból magyarra fordító füzete után évtizedekkel) író, kegyetlenül ironikus Sz értékelné igazán KAF játékát. Sebestyén nem is tehet mást, mint hogy „Trensziilvéniá” ügyének, a transzszilvanizmus G-hez és idősebb Sz-hez méltó (játékosságot nemigen ismerő) felvetését megelőzően – azt ismételten bevezetve? – ifjabbik Sz-től idéz, mégiscsak további felvilágosításul, legalább kettőt a monostori (?) csujogatókból.

*Kolozsváros olyan város
sárig sarkantyú van rajta
abban lakik egy mészáros
kinek neve Cassius Kay van Roudoudou*

És a másik:

*„Már a székely alig győzi,
Már veszélyben a nagy zászló,
De fölharsog a kiáltás:
'Uram Isten'” – és Sepsiszentgyörgy.*

Innen aztán – Fehér Ház ide, Fehér Ház oda – valóban illik komolynak lenni, a kérdés könyvtári irodalmában kutatni (amelynek tetemes részét a Lázár utcai ház gyűjteménye is őrzi), Sz és G néha meglepően összehangzó véleményét hallgatni meg. SzGSz tehát újra színre lép. Előbb G szól, természetesen megfontoltan, kimérten, szigorúan, ellentmondást nem tűrve.

– Vigyázzunk a fogalmainkkal. Transzszilvánia történeti fogalom. Régi magyar rendiségi kategória: szilárd tartalommal és körvonalakkal. A magyar kulturális hagyomány tiszteletre méltó birtoka. De csak hagyomány. A kultúrmagyarság lezárt, elmúlt, életre kelthetetlen tartalomköre. Ez a Transzszilvánia már régésrég nincs. Már a főhatalom-változás előtt sem volt, s azóta ez a kategória nem újjászületett, de végleg felbomlott.

Sebestyén most hosszabb vitát kezdene, két újabb „főhatalom-változás” és egy úgymond rendszerváltás tapasztalataival gazdagabban (terheltebben). Ha perdöntőnek fogadnánk is el, véli, hogy a romániai magyarság nem csupán Erdélyben él, hanem a Kárpátokon túli városokban, nagyobb számban a román fővárosban, Bukarestben (no meg külön kategóriaként nevezve meg a moldvai és még inkább a gyimesi csángókat) – ami azért a számbeliséget tekintve nem igazán meghatározó szempont! –, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mostanság erősödő román erdélyiséget. (Ami persze nem vált hangsúlyossá a politikai autonómiatörekvésekben.) G a maga tiszteletre méltó harcát mindenekelőtt osztályszempontok alapján vívta, és a magyar transzszilván oldalról megnyilvánuló (a *Korunk*-körre irányuló) helikoni elhallgatás miatt egyre inkább beleszorult a tagadás álláspontjába. Egy évtizeddel korábban reális kritikai megjegyzései ellenére G-nek még voltak méltató szavai az *Erdélyi Helikon* antológiájáról, Bánffyról, Kuncz Aladárról, Kós Károlyról is – hovatovább azonban az erdélyi gondolat tartalma és terjedelme kapcsán a „suttyom akadémia” hamisságát tudta jellemzőnek. Két év múlva pedig a művekben még alig megnevezhető tiszta osztályvonal arcvonalát állította – akár Tamási Áron Ábelével szembe.

Sz, nagyjából G-vel egy időben, de még húszas éveinek legelején, nem érezte magát az abszolút igazság birtokában.

– Oly fiatal vagyok! Dehogyan tapasztalataim alapján beszélek. Nekem Kismagyar is valami, Erdély is valami. Meg vagyok persze győződve, hogy igazam van. S hogy kényemre-kedvemre jelenthessem ki igazságaimat, azért beszélek arról, hogy mi lesz harminc-ötven év múlva Kismagyar és Erdély. Ötven év múlva rám olvashatjátok, hogy nincs igazam, addig nem.

Tehát folytatja.

– Van, ó kedves hallgatóm vagy olvasóm, két szomszédos telek, s mind a két tőn egy-egy lakóház. Kamrák, szobák, bútorok – stílus. Az egyik telek tulajdonosa sok energiával rendelkezik, sok pénze van, amit igen egyszerű fizikai törvények alkalmazásával átalakíthat munkás karokká. A másiknak nincs pénze. Kevés energiával rendelkezik. Az egyik azt mondja: ez a lakás szűk is, csúf is, dohos is; lerontom, s építek helyette másikat. A másik azt gondolja: nincs pénzem. Ezt mondja: ez a lakás otthonos, kedves, régi falai, ablakainak régies vágása apámat, nagyapámat juttatja eszembe, benne a múlt levegőjét szívom magamba, dehogyan

is rontanám le; sőt ragaszkodom ahhoz, hogy lehetőleg egy köve se változzék, s legalább a formáját feltétlenül megőrizsem. – Mondhatjuk, hogy az egyik radikális, a másik konzervatív. Vagy: hogy az egyik demokrata s a másik arisztokrata.

Sz nem azonosítja a két házat Erdéllyel, illetve Kismagyarral, a metaforát mégis továbbviszi, és a kettő viszonyát megpróbálja a történiával összekapcsolni. Látja, hogy Erdély közszelleme most elmaradott, mégsem akar felcsapni „bujdosó erdélyinek”.

– Én még nem tudom mit, de valamit akarok, ami más, mint a német sógorral paktáló aulikusok tette. Vajon feltétlenül bele kell esnem a dákoromán eszme vonzókörébe? F fiatal vagyok, és reményeim vannak.

Objektivitásra törekedve most megpróbálja kivenni magát az erdélyi magyarság történetéből, úgy felvázolni a lehetséges jövőképet, elhagyva a metaforikus beszédet.

– A feltörő erdélyi magyarok száma meg fog csökkenni. A magyar parasztfiú megmarad parasztnak. A kisurak nagyúri allűröket fognak felvenni, és a nagyurak szívesen koccintanak a kisurakkal, anélkül, hogy tényleg leereszkdnének hozzájuk: de biztosítaniuk kell a népszerűséget. Grófok, bárók értékeknek fognak feltűnni a magyar középosztály előtt. Kelemen Lajos kikutatja a családok eredetét. A család nagy értéknek tűnik fel. Mindenki rá fog jönni, hogy voltaképpen rokonságban van az angol királyi családdal. A magyar „jócsaládok” egymásra találnak, szolidárisak lesznek. Zárt kasztot képeznek az oláhokkal szemben. Erdély demokrata szelleméről fognak beszélni. Ma még csak egy gróf fogad be oláhokat a társaságba. Muszáj lesz velük jóba lenni, de a muszáj megtöri a barátságot. Lehet nálad kiválóbb is az, akire rászorulsz, mégis így nyilatkozol róla, mikor már eltávozott: látjátok, olyan marha, mint ez s ez, s mégis olyan szépen kell beszéljek vele. Az apja paraszt volt. A képmutatás belép a társadalomba. Aki irredenta, sem mondja. Az újságok csupa lojális nyilatkozatokat közölnek. Az újságon nőtt fiatalság még hisz is azokban.

Sz szokása szerint belelovalja magát az okfejtésbe, elfelejti, hogy az előbb még a reményeiről beszélt.

– Az egyéni érvényesülés a kereskedőpályára szorul. Három típusról lehet beszélni. A helyzettel megelégedett, újat nem termel, ha szellemes és okos, pompás kommentátor lesz. A helyzettel elégedetlen: 1. Kimegy Kismagyarba. Ott sok a lehetőség. 2. Oláhvá vedlik. Erdély magyar tehetségei közül a teremtk Kismagyar magyar társadalmát vagy Románia oláh társadalmát fogják gazdagítani. Erdély magyarságának csak a kérődő marad. [Ez volna a harmadik?]

Az érdemi gondolkodást Erdélyről és Kismagyarról közel egy évtized múlva folytatva, Sz továbbra is a kolozsvári Lázár utcai ház lakója. Ha nem is „pompás kommentátor”, de az *Ellenzék* munkatársa, publicisztikával, verssel, novellával van jelen a sajtóban. És nem épül be sem a „kismagyar”, sem a román társadalomba. 1935-ben a kolozsvári vármegyeháza díszterméből egy fiatal román tudós előadásáról számol be az olvasóknak. A szépszámú közönség előtt (nyilvánvalóan románul) elhangzott, hogy a románság a legkevésbé kevert nemzetek közé tartozik – ellentétben a magyarral és a szerbvel –, és a románság egyetlen tényezőnek, a természetes szaporodásnak köszönheti terjeszkedését. A Kárpátokon innen és túl nemcsak egy nyelvet beszélnek, de „egy vérnek a gyermekei”; a közös vérség

kimutatható ott is – állította a vármegyei jeles előadó –, ahol a nyelv közössége már megszűnt. Így Maros, Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben is, ahol nyelv és vallás szerint csupán 25 százalékos a románság aránya. (A helységneveket, a megyékét is, románul kellett írni az újságban.)

Kutatásainak eredményeként Sebestyén tanúsíthatja: mondat közepén megszakadt, következőképpen aláíratlan, gépiratú levél igazolja, hogy Sz-t folyamatosan foglalkoztatja az erdélyi kérdés és a transzszilvanizmus – korántsem a Trenszi, Trenszi, Trenszi ironikus magasából. Alaphangja a kételkedő, szemben a közvetlen elődök dogmatizmusával.

– Rejtekszavakkal állunk szemben. A transzszilvanizmus voltaképpen az unió madárnyelve. A tájtranszszilvanizmus: menekvés a román Erdélytől. Én kezdettől így értelmeztem a tájtranszszilvanizmust, és ezért nem láttam soha ellentmondást abban, hogy a „Tetőn” költője „cserbenhagyta” Erdélyt. Értetlen és gyerekes vád; a transzszilvanista Áprily sohasem hagyta cserben a tájékat, hiszen a tájékban a magyar Erdélyt magasztalta mindig, és aztán a román Erdélyt nem bírta tovább.

De mit tehet az az Sz, aki 1935-ben végighallgatta a vármegyei előadást?

– Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e magyarságomról? Ez a kérdés. Vajon elég-e egyszerűen így felelni: nem? Hiszen esküt kell tenni, hiszen a fiamat román katonának kell adni, hiszen román nyelvvizsgára kell állani, hiszen esetleg egész elmémet csupa magyarságomtól idegen gondokkal kell megtölteni. Marad-e egyáltalán időm, időm, fizikai és szellemi IDŐM, hogy magyar legyek? Nemmel felelek, ez rendben van, és szép tőlem; de: igazam van-e? Mi hát a kérdés? Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e a magyarságomról? Ó, erre csak azt lehet felelni: NEM AKAROK. Nem akarok lemondani. Ez nem ténykérdés; itt minden az akaraton fordul meg. Mert jól-lehet a lélek kész, de a test erőtelen, és nézz körül, hogy pusztul itt Erdélyben a magyarság. Nem egy pillanaton fordul meg ez a kérdés, hanem a pillanatok sokaságán. Olyan ez, mint az ébrenlét és az alvás, olyan ez, mint az élet és a halál, olyan ez, mint az éjjel és a nappal: nem tudod, mikor kezdődik, egy pillanatban már csak arra ébredsz: román vagy, s aztán kutathatod, hogy hogyan történt. Nos, ezt hagyjuk, nem ide akarok kilyukadni. Ez a veszedelem személy szerint sem Áprilyt, sem Reményiket nem fenyegette, én pedig kettejük példáján oda akarok kilyukadni, hogy hogyan történhetik meg, hogy két tájtranszszilvanista közül egyik megy, másik marad, és azt akarom bizonyítani, hogy aki megy, nem maradt hűtlen magához.

Sz e szenvedélyes, önkínzó mondatok leírása után megpróbált lehiggadni, és egy másik, részben újrafogalmazott levelet elküldeni a transzszilvanizmus átértelmezésére rákérdező nemzedéktársának, Szemlér Ferencnek, 1937-ben. Jelszó és mítosz helyett Sz a rá jellemző racionalizmussal igyekezett a helyzet mélyére látni – és persze a fogalmakat kellő körültekintéssel körüljárni, ebben a véglegesnek tekintett levélben sem mondva le a társadalmi mellett a személyes önvizsgálatról.

– Már magának annak a ténynek, hogy a transzszilvanizmus főként (de nem kizárólagosan) irodalmi téren jelentkezett, nem irodalmi okai vannak: nem utolsósorban az, hogy politikai passzivitással kezdtük kisebbségi éle-

tünket. Így a szellemi erők jelentkezési alakja jóformán az irodalom maradt csupán. Ugyanaz a nemzedék teremtette a transzszilvánizmust, amely paszszivitással, non possumusszal reagált az új államhatalom kezdeti ténykedéseire. Ez induló pont tehát a non-cooperation. Ennek irodalmi vetülete az Áprily és Reményik tájtranszszilvánizmusa. Ezt a *tájtranszszilvánizmust* megkülönböztetem a Kós *országtranszszilvánizmusától*. Ez a szétválasztás nagyon fontos, habár megjegyzendő, hogy a transzszilvánizmus képviselői gyakran a tájtranszszilvánizmus és országtranszszilvánizmus amalgámját nevezték egyszerűen transzszilvánizmusnak.

– Az a bizonyos erdélyi jellegzetesség, amely a tájtranszszilvánizmus képviselője, alapjában véve nem jelentett egyebet, mint a trianoni általános magyar tragikum „romániai” vetületét, melynek az erdélyi havasok adtak különleges színt, kezd consistensebb formát ölteni. Az a bizonyos erdélyi szellem az országtranszszilvánizmus evangéliuma, jó híre, tanítása. A tájtranszszilvánizmus csak az erdélyi magyarságot tartja szem előtt, és azt mondja, hogy az erdélyi magyar különbözik a magyarországitól, de mégis egy vele. Ezzel szemben az országtranszszilvánizmus „erdélyi szellem”-en egyáltalán nem a magyar szellem variációját érti, mert az erdélyi szellem gyökerei még a magyar államalapítás előttre nyúlnak (lásd Kós *Országépítő* című regényét), szóval az nem magyar termék. Nem is csupán az erdélyi magyarság életében jelentkezik alakító erőként, hanem éppen úgy az erdélyi románságéban és németségében is. Meghatározója nem geográfiai, hanem történelmi mozzanat: az erdélyi népek évezredes – talán több évezredes – együttélése. És az erdélyi irodalom nem a magyar irodalom változata, azzal nem egy gyökérből hajtott, mások a meghatározói, nincs közös vérkeringésük. Mindössze közös gyökereik vannak. Ez a konszolidált transzszilvánizmus, melynek jegyében született a *Helikon*.

Sz bölcs elemzése – amelyre tulajdonképpen G is rábólinthatna, ha a kizárólagos osztályszempont nem vezetne csólátáshoz – nem igazán került be a köztudatba, jegyzi meg Sebestyén, pedig a jelenség(ek) pontos leírása mellett a kérdőjelek kitévésével is máig példát mutat.

– Látszat szerint az országtranszszilvánizmus jobban számolt a tényekkel, mint a tájtranszszilvánizmus, amely – legalábbis kezdeti alakjában – bizonyos tényekkel egyáltalán nem akart számolni. De vajon az országtranszszilvánizmus valóban a tényekkel számolt-e? Nem álmokat nyújtott tények helyett? Az erdélyi népek sorsközössége – hát az mikor volt? Tudniillik most egyáltalán nincs! Nemcsak a román nem érez sorsközösséget a magyarral, de a szász sem, s hovatovább jobbadán a zsidó sem.

Sz itt aztán bevezet érvelésébe egy olyan szempontot, amivel eleve elzárja G felé a megértés, az elfogadás lehetőségét. Igaz, Kós Károlyt ugyancsak érinti a kritika.

– És mindjárt megmondom, hol van a fő baj. Az országtranszszilvánizmus, mikor az „erdélyi szellem”-ben egy európaibb, egy nyugatibb szellemet vélt felfedezni (ezt főleg a keletibb magyarországiakkal szemben), némileg belekerült a rosszul értelmezett marxizmus malmába. Mégpedig olyanformán, hogy történet-szemléletében a nemzeti szempontokat másodlagos fontosságúakká degradálta,

s nevezetesen azt tanította, hogy az egységes Erdélyben voltak ugyan társadalmi különbségek, de ezek sohasem voltak nemzeti különbségek; itt nemzeti perpatvar sohasem volt – mondjuk Horeáig, Cloșcaig.

A levél végén Sz még bevisz egy tördőfést („megdöflek a versem végén” – jut eszébe Sebestyénnek), ezzel a fordulattal:

– A transzszilvánizmust, azt a tanítást, amely az erdélyi népek sorsközösségét és egymás megértését hirdette, éppen az a nemzedék találta ki, amelyik nem is értett románul, amelyik nem is ismerte a románságot. Ha más úton nem jutottunk volna ugyanarra az eredményre, ebből is kiderülne, hogy a transzszilvánizmus egy olyan nemzedék szellemi terméke, amely nemzedék egész szellemi fegyverzetét a nagy magyar állameszme védópajzsa alatt szerezte, amely nemzedék idegenül és értetlenül állott a megváltozott helyzetben. Már csak ezért is gyanakodni kellene, hogy a transzszilvánizmus téves; hogy úgy mondjam, nem szakértők csinálták, hanem a kisebbségi sors dilettánsai.

Jó, hogy ezt az utolsó sort a kortársak (Szemlér kivételével) nem olvasták. Az utókor másként ítél. Ifjabb Sz bizonyára nagyon örülne, ha olvasná; ez más hang, mint a mester Sz néhány kortársának évtizedekkel későbbi öngazoló vallomása. (Ifjú Sz idézett belőlük egy interjúkötet kritikájában: „*Nem csalódott soha eszmékben, illúziókban?*” – kérdezték egyikőjüktől. És kész volt a válasz: „*Nem tettem hamis dolgokra, tévhitekre...*”; „*Az élet olyan helyzetekbe sodort, hogy ha akarom, ha nem, hőssé kellett válnom...*”)

Ott, a Fehér Ház előtt, ha mindebből csak keveset el tudott volna mondani Sebestyén a két spanyolnak... Őt nézték volna örült spanyolnak. Trensiből érkezett háborodottnak, a történelem háborodottjának. Ahol állítólag türelmesebbek, mondjuk a mai Brüsszelben, legfeljebb a karjukat tárnák szét a sokfelől érkezett képviselők.

Sebestyén, a kikerekedett újabb szeminárium zárásaként, most már csak magának másol ki három sort egy szonettből. (A 14 verssornak két szerzője is van, az egyik KAF, a társa pedig Tompa László költő-rendező unokája – a közös megszólítottjuk Ady.)

*Ha látnád, Bandikám, mi lett Csucsából!
A honfibú, mint büszke sár, dagad...
Cujkát reklámoz szutykos Csinszka-had!*

Így talán könnyebb elviselni, ami fáj? (Nem ennek, az itt idézetnek, hanem a mellette levő szonettnek a két költő ezt az alcímet adta: Depressio Transsylvaniae.)